

Persepsi Pelajar Melayu UNITEN berkaitan Kemahiran Menggunakan Tulisan Jawi sebagai lambang Identiti Bangsa Melayu dan Tulisan Jawi sebagai lambang Identiti Bangsa Melayu Beragama Islam

Noor Azam bin Abdul Rahman¹, Noraziah Mohd Amin², Wan Noorli Razali³.

¹ Unit Bahasa dan Sains Sosial, Kolej Sains Komputer & Teknologi Maklumat, Universiti Tenaga Nasional (UNITEN) Putrajaya, Malaysia

² Akademi Pengajian Bahasa, Universiti Teknologi MARA (UiTM), Pulau Pinang, Malaysia

³ Akademi Pengajian Bahasa, Universiti Teknologi MARA (UiTM), Pulau Pinang, Malaysia

Progres Artikel

Diterima: 16 September 2016

Disemak: 3 Mac 2017

Diterbit: 1 Jun 2017

*Corresponding Author:

Noor Azam b Abdul Rahman,
Unit Bahasa & Sains Sosial,
Kolej Sains Komputer &
Teknologi Maklumat, Universiti
Tenaga Nasional (UNITEN),
Kampus Putrajaya, Malaysia.
Email: noorazam@uniten.edu.my

Abstrak: Sejarah perkembangan tulisan Jawi sangat berkait rapat dengan penyebaran agama Islam daripada orang Parsi ke Kepulauan Melayu (Nik Hassan & Wan Zana, 2015). Tulisan Jawi dalam pembinaan tamadun Melayu, khususnya pada zaman kegemilangan Kerajaan Melayu Melaka telah digunakan dalam bidang persuratan sebagai cara untuk merakamkan segala khazanah ilmu pengetahuan dan kebijaksanaan masyarakat Melayu (Hashim Musa, 2005). Pada zaman Kerajaan Melayu Melaka juga, kemahiran menggunakan tulisan Jawi sebagai tulisan dalam bahasa Melayu merupakan salah satu identiti bagi bangsa Melayu beragama Islam (Nik Hassan & Wan Zana, 2015). Walau bagaimanapun, kajian Madihah Mohamad (2007) menunjukkan pelajar Melayu hari ini sudah tidak berminat membaca dan menulis menggunakan tulisan Jawi. Berdasarkan isu, kajian ini dijalankan untuk mengenalpasti persepsi pelajar Melayu di institusi pengajian tinggi (UNITEN) berkaitan kemahiran menggunakan tulisan Jawi sebagai salah satu lambang identiti bangsa Melayu, dan kepentingan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu beragama Islam. Kajian ini menggunakan borang soal selidik sebagai medium pengumpulan data, dan data yang dikumpul kemudiannya dianalisis menggunakan perisian SPSS. Hasil kajian mendapati, majoriti pelajar Melayu UNITEN yang terlibat dengan kajian ini bersetuju bahawa kemahiran menggunakan tulisan Jawi merupakan salah satu lambang identiti bagi bangsa Melayu di Malaysia. Hasil kajian juga menunjukkan sebilangan besar responden bersetuju kepentingan tulisan Jawi sebagai lambang identiti Melayu beragama Islam.

Kata kunci: Tulisan Jawi, identiti Melayu, kemahiran Jawi.

Pengenalan

Hasni Zakaria (2014), menjelaskan dalam identiti terangkum elemen-elemen yang menyerlahkan ciri unik yang membezakan di antara satu kelompok dengan kelompok yang lain. Beliau telah membahagikan elemen tersebut kepada beberapa pecahan, termasuklah agama, bahasa, pakaian, makanan, nilai, norma dan sebagainya. Ini bermakna, setiap bangsa mempunyai elemen tersendiri yang perlu dipelihara sepanjang zaman seperti

mempertahankan identiti bangsa yang berkait rapat dengan kepentingan identiti dari aspek 'kepunyaan' (*sense of belonging*) sebagai lambang kewujudan sesebuah bangsa dan tamadun.

Menurut Giddens (2008), identiti sesebuah bangsa merupakan himpunan makna dan pengalaman yang menjelaskan tentang siapa seseorang itu atau kelompok itu pada pandangan diri mereka sendiri (self) dan pada pandangan orang lain (other). Ini bermakna, setiap bangsa di dunia ini telah mempamerkan identiti bangsa mereka berdasarkan pemahaman mereka tentang sesuatu yang dikaitkan

dengan mereka. Termasuk juga pada pandangan orang lain terhadap sifat-sifat tersendiri dan karekteristik bangsa mereka yang dikenali oleh orang lain.

Pernyataan Masalah

Rashid (2004) menegaskan bahawa pelajaran tulisan Jawi adalah antara mata pelajaran yang tidak popular dalam kalangan pelajar di sekolah. Tambah Rashid (2004) lagi, sebahagian masyarakat kita memandang rendah terhadap tulisan Jawi. Faisal Kadir (2011) pula menjelaskan, peranan besar yang dimainkan oleh tulisan Jawi telah diambil alih oleh tulisan Rumi. Jelaslah di sini bahawa realiti tentang kedudukan tulisan Jawi kini amat membimbangkan terutama di kalangan generasi muda kerana tulisan jawi mencerminkan identiti sesuatu bangsa itu. Oleh itu kajian ini dijalankan bagi mengenalpasti persepsi pelajar Melayu berkaitan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu beragama Islam.

Objektif Kajian

Kajian ini melibatkan persepsi pelajar Melayu berkaitan kemampuan menggunakan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu, serta kepentingan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu beragama Islam. Terdapat dua objektif utama kajian ini. Objektif tersebut adalah seperti berikut; i. Menenalpasti persepsi pelajar Melayu di UNITEN berkaitan kemampuan menggunakan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu. ii. Meneliti persepsi pelajar Melayu di UNITEN berkaitan kepentingan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu beragama Islam.

Persoalan Kajian

Kajian ini ingin menjawab persolan berikut;

- i. Apakah persepsi pelajar Melayu UNITEN berkaitan kemampuan menggunakan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu?
- ii. Apakah persepsi pelajar Melayu UNITEN berkaitan kepentingan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu beragama Islam.

Kepentingan Kajian

Hasil daripada kajian ini akan menambahkan lagi bahan rujukan berkaitan tulisan Jawi di Malaysia. Data yang dikemukakan melalui kajian ini boleh

dijadikan asas kepada kajian yang lebih terperinci berkaitan tulisan Jawi.

Kajian Literatur

Sejarah Tulisan Jawi di Malaysia

Kepesatan pengaruh agama Islam pada zaman Kesultanan Melayu Melaka pada abad ke-13 secara tidak langsung telah mempengaruhi perkembangan bahasa Melayu dan juga sistem tulisan yang digunakan. Ketika zaman kegemilangan Kesultanan Melayu Melaka, tulisan jawi telah digunakan sebagai tulisan utama dalam penulisan dokumen kerajaan, sama ada untuk catatan dokumen dalaman ataupun dalam dokumen hubungan diplomatik antara kerajaan-kerajaan Melayu dengan kerajaan luar arcipelago (Hashim Musa, 2006:70). Ini menunjukkan tulisan jawi pernah mengecap tempoh kegemilangannya sebagai sistem tulisan yang penting dalam pelbagai urusan pentadbiran kerajaan dan telah terbukti keupayaan tulisan jawi sebagai alat komunikasi bertulis yang boleh diterima oleh pengguna bahasa lain (Aziah Binti Ismail, 2000).

Penggunaan tulisan jawi dalam penulisan bahasa Melayu telah menjadikan tulisan jawi sebahagian daripada identiti bagi masyarakat Melayu. Hal ini selari dengan kemasukan agama Islam di Tanah Melayu sejak kurun ke-13 di Melaka. Para pendakwah Islam telah mula menggunakan bahasa Melayu sebagai medium komunikasi dalam penyampaian dakwah mereka di Tanah Melayu (Aziah Binti Ismail, 2000:18).

Oleh itu jelaslah bahawa tulisan jawi merupakan sistem tulisan yang dicipta oleh masyarakat Melayu yang berasaskan huruf-huruf Arab semenjak kedatangan Islam ke Tanah Melayu. Sistem tulisan jawi mempunyai hubungan yang rapat dengan bahasa Arab, atas faktor agama Islam (Aziah Binti Ismail, 2000:18).

Sistem Tulisan Jawi

Menurut Abd Jalil bin Borham (2012), seorang sarjana Islam, Ibn Battuta telah menggunakan istilah, al-Djawah untuk merujuk kepada Kepulauan Melayu, manakala perkataan, Jawi adalah nama gelaran untuk orang-orang yang tinggal di rantau ini. Menurut Nik Hassan Basri Nik Ab. Kadir dan Wan Zana Erine Wan Ismail (2015), istilah, "Jawi" merujuk kepada huruf-huruf Arab dengan penambahan beberapa huruf baru yang disesuaikan untuk menulis dalam bahasa Melayu, manakala tulisan Jawi pula bermaksud tulisan yang menggunakan huruf-huruf Jawi. Tulisan

Jawi adalah sejenis sistem tulisan yang ditulis dari kanan ke kiri selain ditambah dengan enam huruf yang tiada dalam bahasa Arab, iaitu *ca, pa, ga, nga, va* dan *nya* (Nik Hassan Basri Nik Ab. Kadir dan Wan Zana Erine Wan Ismail, 2015) . Tulisan Jawi telah melalui beberapa fasa perubahan. Menurut, Asyraf Ridwan Ali dan Berhanuddin Abdullah (2015), tulisan Jawi telah dicipta daripada tulisan Arab dengan penyesuaian fonem-fonem yang wujud dalam bahasa Melayu.

Mahyudin Yahya (1986:12) menjelaskan bahawa, tulisan jawi adalah sejenis tulisan yang menggunakan abjad Arab yang telah disesuaikan untuk menulis bahasa Melayu. Tulisan jawi telah mengadaptasi tulisan Arab untuk disesuaikan dengan sebutan dalam bahasa Melayu. Sebanyak enam huruf baru telah dicipta sebagai tambahan kepada huruf Arab sedia ada bagi melengkapkan bunyi berasaskan sebutan bahasa Melayu. Contoh ejaan dan penulisan bahasa Melayu dalam tulisan Jawi adalah seperti berikut:

Bahasa Inggeris	Bahasa Melayu		Bahasa Arab
Tulisan rumi	Tulisan jawi	Tulisan rumi	Tulisan arab
cow	لمبو	lembu	بقرة
car	كريتا	kereta	سيارة
house	رومه	rumah	منزل

Identiti Bangsa Melayu

Perkara 160(2) Perlembagaan Persekutuan mendefinisikan Melayu sebagai, ‘seseorang yang beragama Islam, mereka ini bercakap dalam Bahasa Melayu dan mengamalkan adat istiadat Melayu...’ (2012: 141). Berdasarkan definisi ini, makna ‘Melayu’ dikategorikan sebagai, seseorang itu perlu beragama Islam, boleh bertutur dalam Bahasa Melayu dan mengamalkan adat istiadat Melayu. Ini bermakna, di Malaysia seseorang yang beragama Islam secara langsung akan dikaitkan dengan berbangsa Melayu. Oleh itu, pengenalan utama untuk masyarakat Melayu adalah agama Islam sebagai anutan mereka.

A. Aziz Deraman (2000) menyatakan bahawa istilah, ‘Melayu’ di Malaysia antara lainnya merujuk kepada faktor agama dan agama Islam menjadi penentu kemelayuan sejati seseorang. Oleh itu, penghayatan Islam amat penting di dalam

mengekalkan identiti Melayu seseorang individu yang mewarisi darah Melayu. Md Salleh Yaapar (2014) pula menjelaskan tentang definisi identiti Melayu melalui pecahan tiga kelompok; Pertama, mereka adalah Malayo-Polynesia yang terdiri dari banyak suku-kaum atau puak dalam konteks rumpun bangsa yang sangat besar dari segi aspek geografi. Kedua, mereka adalah Melayu yang menetap di Kepulauan Melayu sekarang, termasuk di Filipina dan Melayu diaspora yang berhijrah ke Afrika Selatan, Sri Langka, barat Australia dan lain-lain semenjak zaman penjajahan lagi. Ketiga, ialah Melayu di Malaysia yang identiti kemelayuannya ditentukan oleh perlembagaan negara’ (Md Salleh Yaapar,2014:17).

Tulisan Jawi dan Identiti Melayu Islam

Pada Persidangan Majlis Agama Islam dan Adat Melayu Perak (MAIAMP) kali Ke-174, Sultan Perak, Sultan Nazrin Muizzuddin Shah telah bertitah bahawa huruf-huruf yang terkandung dalam kitab al-Quran menjadi sumber penciptaan huruf dan tulisan Jawi yang telah berakar umbi di Malaysia dan menjadi sebahagian daripada budaya dan identiti bahasa Melayu (*Tidak Rela Warisan Bangsa Dihina*, 2011). Baginda juga bertitah bahawa terdapat perkaitan yang signifikan di antara keupayaan membaca dan menulis Jawi dengan penghayatan terhadap Islam yang boleh dijustifikasikan dengan adanya Al-Quran, Hadis dan kitab-kitab utama agama Islam yang ditulis dalam tulisan jawi. Baginda juga melahirkan rasa khawatir berkenaan ketidakupayaan orang Islam untuk menguasai tulisan Jawi yang akan menjauhkan mereka daripada sumber dan naskhah asal khazanah ilmu hasil karya pujangga dan ilmuwan Islam (*Tidak Rela Warisan Bangsa Dihina*, 2011). Tulisan Jawi boleh dianggap sebagai alat untuk pembelajaran tentang Islam di samping merupakan warisan kebudayaan Melayu yang unggul (Nazimah Binti Mohamad @ Mohd Noor (2013). Penguasaan tulisan Jawi dalam kalangan orang Melayu beragama Islam sangat penting sebagai satu cara untuk mendekatkan diri kepada Islam melalui sumber ajaran Islam iaitu Al-Quran dan Sunnah dan ini dapat direalisasikan dengan menghayati kemahira tulisan Jawi. Penguasaan tulisan Jawi juga boleh menjadi cara untuk mempertahankan identiti keislaman kaum Melayu yang sepatutnya mencerminkan amalan agama di kalangan mereka (M.Mokhtar Shafii, 2000).

Metodologi

Reka Bentuk Kajian

Kajian ini menggunakan borang soal selidik sebagai medium pengumpulan data, yang kemudiannya

dianalisis menggunakan perisian SPSS. Kajian yang hanya bersifat diskriptif ini tidak mencadangkan sebarang hipotesis, tetapi hanya untuk mendapatkan jawapan daripada responden terlibat mengenai isu-isu yang diketengahkan.

Peserta-peserta Kajian

Para peserta yang mengambil bahagian dalam kajian ini terdiri daripada 100 orang pelajar Melayu di UNITEN yang sedang mengikuti program Kejuruteraan dan Sains Komputer. Terdapat 50 peserta lelaki dan 50 peserta perempuan yang berumur antara 21 hingga 23 tahun.

Instrumen Kajian

Instrumen yang digunakan dalam kajian ini adalah borang soal selidik yang mengandungi 18 soalan dalam bentuk pernyataan-pernyataan pendapat. Setiap soalan dinilai dari segi sejauh mana para responden bersetuju atau tidak bersetuju dengan sesuatu pernyataan dengan menggunakan Skala Likert daripada nilai 1 hingga 5 iaitu “Sangat Tidak Setuju” (1), “Tidak Setuju” (2), “Tidak Pasti” (3), “Setuju” (4), dan “Sangat Setuju” (5).

Kaedah Pengumpulan Data

Pengumpulan data telah dijalankan melalui prosedur tertentu bermula dengan pertemuan dengan para peserta di mana mereka terlebih dahulu telah diberikan taklimat mengenai objektif kajian dan cara untuk menjawab borang soal selidik. Seterusnya, responden diberikan borang soal selidik dan mengisinya di hadapan para penyelidik bagi tujuan membolehkan peserta-peserta mendapatkan maklum balas yang cepat jika ada persoalan yang ingin ditanya. Para responden diberi masa yang mencukupi untuk melengkapkan borang soal selidik yang diedarkan.

Kaedah Analisis Data

Data yang diperolehi dimasukkan ke dalam perisian Pakej Statistik Untuk Sains Sosial (SPSS) versi 21 untuk tujuan analisis kuantitatif. Maklumat seperti min, mod, median, kekerapan dan sebagainya telah diperolehi daripada perisian ini untuk menjelaskan data yang diterima dengan lebih terperinci.

Dapatan Kajian

Kebolehpercayaan

Cronbach's Alpha	No. of Items
0.728	18

Jadual 1 Nilai Cronbach

Analisis statistik terhadap kebolehpercayaan pernyataan yang dikemukakan kepada responden telah diuji menggunakan perisian SPSS. Hasil analisis menunjukkan nilai *Cronbach Alpha* berada pada tahap .728. Berdasarkan nilai tersebut, senarai pernyataan yang telah dikemukakan melalui borang soal selidik menepati objektif dan persoalan kajian.

Apakah persepsi pelajar Melayu UNITEN berkaitan kemampuan menggunakan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu?

Berdasarkan Lampiran 1, Majoriti pelajar Melayu UNITEN bersetuju bahawa kemampuan menggunakan tulisan Jawi adalah lambang identiti bangsa Melayu. Ini dapat dilihat apabila jumlah pelajar yang bersetuju dengan item 1 (“Kemampuan dalam menggunakan tulisan Jawi dengan baik dapat menjadi petunjuk (indikator) bagi identiti sejati (tulen) bangsa Melayu”), 3 (“Kebolehan menggunakan tulisan Jawi adalah warisan identiti Melayu zaman dahulu yang perlu diteruskan oleh generasi kini”), 4 (“Sebagai orang Melayu, saya berasa bangga jika boleh membaca tulisan Jawi dengan baik”), 5 (“Sebagai orang Melayu, saya berasa bangga jika saya boleh menulis dalam tulisan Jawi dengan baik”), 6 (“Sebagai orang Melayu, saya bangga memperkenalkan kepada rakan bukan Melayu saya bahawa tulisan Jawi adalah salah satu identiti bangsa Melayu”) dan 7 (“Saya berpendapat, jika orang Melayu tidak mempunyai kemahiran menulis dan membaca tulisan Jawi, dia boleh dianggap telah hilang salah satu identiti bangsa Melayunya”) di mana peratus pelajar yang bersetuju adalah 66%, 94%, 97%, 97%, 76% dan 79%. Hanya separuh daripada pelajar bersetuju bahawa “Orang Melayu yang masih berbangga dengan identiti bangsa Melayunya perlu belajar membaca dan menulis tulisan Jawi supaya identiti Melayunya terpelihara”. 36% bersetuju akan item 8 iaitu “Pada pendapat saya, orang Melayu yang mempunyai kemahiran menulis dan membaca tulisan Jawi boleh dianggap berjaya mengekalkan identiti Melayunya” manakala hanya 17% merasakan bahawa “Bangsa Melayu harus berasa bertanggungjawab mengaitkan identiti mereka sebagai bangsa Melayu dengan kebolehan menggunakan tulisan Jawi”. Kebanyakan pelajar berpendapat bahawa tulisan Jawi adalah kriteria unik bangsa Melayu apabila 79% bersetuju dengan item 10 (“Pada pendapat saya, semua orang Melayu perlu berbangga kerana Bahasa Melayu mempunyai sistem tulisan Jawi sebagai salah satu identiti bangsa”), 74% bersetuju dengan item 11 (“Kemahiran membaca dan menulis tulisan Jawi adalah salah satu identiti bangsa Melayu yang membezakan orang Melayu dengan bangsa-bangsa lain di Malaysia”) dan 85% bersetuju dengan item 12 (“Saya berpendapat, orang bukan Melayu yang mempunyai kemahiran membaca dan menulis tulisan Jawi tidak boleh dianggap

telah menjadi seorang Melayu, kerana tulisan Jawi adalah identiti bagi bangsa Melayu sahaja”).

Apakah persepsi pelajar Melayu UNITEN berkaitan kepentingan tulisan Jawi sebagai lambang identiti bangsa Melayu beragama Islam?

Berdasarkan Lampiran 2, Majoriti pelajar bersetuju dengan item 13 (“Kebolehan menggunakan tulisan Jawi dengan baik dapat mengukuhkan jatidiri saya sebagai bangsa Melayu yang beragama Islam”) dan item 15 (“Sebagai seorang Melayu beragama Islam, kebolehan menggunakan tulisan Jawi adalah penting bagi orang Melayu sebagai lambang identiti mereka”) apabila jumlah peratusan yang bersetuju adalah 77% dan 88%. Lebih daripada separuh bilangan pelajar iaitu 58% bersetuju bahawa “seseorang individu yang mahir menulis dalam tulisan Jawi merupakan individu yang kreatif kerana tulisan Jawi adalah susunan huruf-huruf Arab yang dicantumkan secara sistematik seperti satu hasil seni”. Respon yang agak negatif dapat dilihat pada item 14 (“Oleh kerana tulisan Jawi berkait rapat dengan tulisan Arab, kebolehan menggunakan tulisan Jawi dapat mengukuhkan lagi identiti bangsa Melayu yang beragama Islam”), 16 (“Saya berpendapat, tulisan Jawi mempunyai bentuk tulisan yang menarik dan berseni”) dan 18 (“Saya berpendapat, tulisan Jawi mempunyai bentuk tulisan yang menarik dan berseni”) dimana hanya 24%, 36% dan 44% bersetuju dengan pernyataan-pernyataan tersebut.

Kesimpulan

Tidak dapat dinafikan bahawa golongan muda pada masa kini masih lagi berpandangan bahawa keupayaan seseorang dalam menguasai tulisan Jawi amat berkait rapat dengan identitinya sebagai bangsa Melayu. Keupayaan membaca dan menulis menggunakan tulisan Jawi adalah satu sifat unik bangsa Melayu itu sendiri. Oleh yang demikian, kegemilangan warisan turun-temurun ini dilihat amat wajar diteruskan oleh generasi muda agar ia terus terpelihara. Persepsi golongan muda yang positif ini harus kita kekalkan dan api semangat mereka dalam mempertahankan identiti masyarakat Melayu ini perlu terus marak. Ini memerlukan kerjasama pelbagai pihak termasuk kerajaan dan institusi pendidikan dalam meningkatkan keupayaan anak-anak Melayu dalam menguasai tulisan Jawi. Ini amat penting apatah lagi apabila tulisan itu menjadi jambatan penghubung antara identiti Melayu dan agama Islam. Jika semua golongan muda mampu menguasai Jawi, ia akan mengangkat martabat dan kepentingan Jawi di mata masyarakat Melayu di masa depan dan ia secara tidak langsung memperluaskan penggunaannya meliputi segenap aspek kehidupan.

Rujukan

- A. Aziz Deraman, (2000). Tamadun Melayu dan pembinaan bangsa Malaysia. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abd Jalil Borham. 2012. Tulisan Jawi: Tulisan Serantau. Seminar Tulisan Jawi dan Teknologi Peringkat Kebangsaan 2012, 18 Oktober 2012, at Universiti Malaysia Pahang
- Asyraf Ridwan Ali., & Berhanuddin Abdullah. (2015). Falsafah Pendidikan Jawi Dalam Memperkasakan Tamadun Islam Di Malaysia. Proceedings of ICIC2015 – International Conference on Empowering Islamic Civilization in the 21st Century. Kuala Terengganu: Universiti Sultan Zainal Abidin.
- Aziah Binti Ismail, (2000). Penguasaan Tulisan Jawi Di Kalangan Pelajar UPM. Serdang: Tesis Sarjana Sastera, Universiti Putra Malaysia.
- Federal Constitution (2012). International Law Book Services (ILBS).
- Giddens A, (2008). Sociology. Cambridge: Polity Press. Page 8.
- Hashim Hj. Musa, (2005). Peranan Tulisan Jawi Dalam Perkembangan Islam Di Malaysia. Jurnal Pengajian Melayu, Ji/id 16. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Melayu.
- Hashim Hj. Musa. (2005). Peranan tulisan jawi dalam perkembangan Islam di Malaysia. Jurnal Pengajian Melayu, Jilid 16, 2005. Retrieved March 24, 2016 from http://www.myjurnal.my/filebank/published_article/24027/Article_5.PDF
- Hashim Musa (2006), Sejarah Perkembangan Tulisan Jawi, Edisi Kedua, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Hasni Zakaria, Novel Lyndon, (2014). Identiti budaya dan bahasa etnik Melayu Thesaban Takbai, Selatan Thailand: Satu analisa fenomenologi. Retrieved July 2016 from <http://journalarticle.ukm.my/8337/1/15x.geografia-nov14-hasni%26novel-edam.pdf>
- M Mokhtar Shafii, (2000). Perlaksanaan Tulisan Jawi dalam Sistem Pendidikan Malaysia. Dalam Jurnal Pendidikan Islam, Jilid 9 Bil. 2 Disember 2000. Kuala Lumpur: Institut Pengajian Ilmu-ilmu Islam.
- Madiah Mohamad, (2007). Penguasaan Kemahiran Jawi di Kalangan Murid Tingkatan Dua di Sekolah Menengah Kebangsaan di Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur. Dissertation (M.Ed.), Fakulti Pendidikan, Kuala Lumpur: Universiti Malaya.

- Mahyudin Haji Yahya (1986), *Ensiklopedia Sejarah Islam*, Bangi: Penerbit UKM.
- Md Salleh Yaapar (2014). *Peri Nama, Asal Usul dan Identiti Melayu : Ke Arah Pencerahan yang Dinantikan. Siri Wacana Fikrah Ummah yang ke-9.* Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. Retrieved Jun 2016 from http://eseminar.dbp.gov.my/dokumen/wacanafikrah_okt.pdf
- Nazimah Binti Mohamad @ Mohd Noor, (2013). *Penggunaan Modul Pembelajaran Kemahiran Jawi.* Tesis Sarjana Psikologi Pendidikan, Fakulti Pendidikan Universiti Teknologi Malaysia. Skudai.
- Nik Hassan Basri Nik Ab. Kadir & Wan Zana Erine Wan Ismail, (2015). *Sejarah dan Perkembangan Sistem Tulisan dan Ejaan.* Kuala Lumpur: Open University Malaysia.
- Rashid, Abd. Rahim Abd. 2004. *Jawi : Cemerlang, Gemilang dan Terbilang.* Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Tidak rela warisan bangsa dihina. (14 Januari, 2011). *Utusan Online.* Retrieved Jun 2016 from http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2011&dt=0114&pub=Utusan_Malaysia&sec=Rencana&pg=re_01.htm